

Sammendrag:

Byidealer, bostedspreferanser og aktivitetsmønstre i Oslo, Bergen og Trondheim

Bakgrunn og problemstilling

I etterkrigstiden har byutviklingen i Norge i overveiende grad vært kjennetegnet av en spredning av funksjoner og utbygging av forsteder og drabantbyer. På begynnelsen av 90-tallet avtok eller stabiliserte befolkningsutviklingen i ytterområdene seg, mens befolkningen begynte å øke i de sentrale byområdene. De fikk igjen større betydning som boligområder. Trenden gikk fra en suburbanisering til en reurbanisering. Flyttebevegelsene tyder på en økt interesse for å bo mer sentralt, for mer urbane levemåter og livsstiler. Dette er del av en internasjonal trend som ofte betegnes gentrifisering. Gentrifisering innebærer en endring i den sosiale sammensetningen av befolkningen ved at folk fra middelklassen flytter inn i tradisjonelle arbeiderklasseområder. De "nye" bybeboerne verdsetter andre goder og har forskjellige oppfatninger av det gode byliv enn forstads- /drabantby-beboerne har.

Det vi tar for oss i denne rapporten er tre forhold knyttet til reurbaniserings- eller gentrifiseringsprosessen:

- Hva slags oppfatning er det storbybefolkningen har av hva som er den gode by? Hvordan varierer disse oppfatningene mellom befolkningsgrupper?
- Hvilken sammenheng har disse oppfatningene med deres egne motiver for å velge bosted i byen?
- Hvilken betydning har bosted i byen for ulike befolkningsgruppers aktiviteter og reisemønstre?

Perspektiver på gentrifisering og gentrifiseringsprosessen

I den internasjonale litteraturen forklares gjerne gentrifisering enten med utgangspunkt i økonomisk/strukturelle faktorer eller aktørenes individuelle preferanser. Et ytterligere forklaringsaspekt er feminisering av arbeidsmarkedet ved at mange kvinner har lønnsarbeid.

Gentrifisering kan også betraktes som en prosess, der man kan skille mellom forskjellige aktører og stadier i gentrifiseringen. Man kan snakke om pionerene eller de tidlige gentrifisererne, som satte i gang prosessen, om mekanismer som kan forsterke gentrifiseringen og om nye generasjoner av gentrifiserere.

Vår hypotese er at i Norge var det store kullet av studenter på 70-tallet en viktig gruppe når det gjaldt initierting av denne prosessen. Studentsamskipnadens tilbud om boliger for studenter var altfor lite til å dekke etterspørselen, og studentene måtte ut på det åpne boligmarkedet. Disse gruppene bidro både til å rette søkelyset mot den mangelfulle byfornyelsespolitikken som ble ført, og med praktisk istandsetting av eldre boliger. Det som har virket forsterkende på prosessen, er at de ytre byområdenes relative fortrinn har minsket og at de indre områdene også framstår som praktiske steder å bo med god tilgjengelighet til både arbeid, service og fritidsaktiviteter.

Det empiriske grunnlaget

Det empiriske materialet vi baserer oss på, stammer fra en komparativ undersøkelse i Oslo, Bergen og Trondheim, gjennomført i april/mai 2001. Utvalget er et representativt personutvalg i tre like kohorter (30–35 år, 45–50 år og 60–65 år), som også er fordelt likt mellom kjønn. Utvalgene i de tre byene er delt likt mellom bosatte i indre og ytre bydeler. Skillet er i hovedsak gjort i overens-stemmelse med de inndelinger kommunene selv bruker. Undersøkelsen er gjennomført postalt, der respondentene selv fylte ut et spørreskjema som de fikk tilsendt. Bruttoutvalget var ca 4500 personer i hver by. Svarprosenten ble 37 prosent, varierende fra 39 prosent i Trondheim til 35 prosent i Oslo. Nettoutvalget er ca 5000 personer. Svarprosenten var høyest i den midtre kohorten i Trondheim, med 43 prosent blant både kvinner og menn. Den var lavest blant menn i de yngste kohortene i Oslo og Bergen.

Spørsmålene i undersøkelsen er knyttet til fire hovedtema: bostedsvalg og flyttemotiver i dagens situasjon og bakover i tid; arbeid og arbeidsreiser, inkludert en ”arbeidsreisehistorie”, aktiviteter og reiser, oppfatninger om boligområder og holdninger til miljø. I tillegg kommer bakgrunnsvariabler som utdanning, sivilstatus, partipreferanser, inntekt og opplysninger om husholdningen. I denne rapporten er det analyser av byidealer, flyttemotiver og aktivitetsmønstre som presenteres.

Kjennetegn ved befolkningen i indre og ytre by i Oslo, Bergen og Trondheim

Indre bydeler er de velutdannedes område. Det er gjennomgående i alle tre byer. I gjennomsnitt er det 38 prosent av utvalget som har høyskoleutdanning med en varighet som er 3 år eller lengre. I indre bydeler tilhører 46 prosent denne kategorien, i ytre by 30 prosent.

I ytre bydeler tilhører en større andel ”arbeiderklasse” enn i indre bydeler. Dette er tydeligst i Bergen og Trondheim, hvor arbeiderklasseandelen er størst. Indre bydeler i Oslo har 12 prosent arbeidsklasse, Oslo ytre 18 prosent. I Bergen er tilsvarende andeler 14 prosent og 28 prosent, i Trondheim 18 prosent og 26 prosent.

I de indre bydelene finnes det en større andel enslige enn i ytre bydeler. En større andel par med barn bor i ytre deler enn i indre. Andelen par uten barn og enslige

med barn er den samme i indre og ytre bydeler. I Oslo er det en større andel som bor alene uten barn (30 prosent) enn det er i Bergen (25 prosent) og Trondheim (22 prosent). Det er mindre andel par med barn i Oslo (28 prosent) enn i Bergen (35 prosent) og Trondheim (36 prosent).

Det er noe høyere egeninntekt og husholdsinntekt i Oslo enn i de to andre byene. Det er ikke store forskjeller i inntektsfordelingen mellom indre og ytre by. Dette gjelder både egeninntekt og husholdsinntekt – bortsett fra i Bergen, der det finnes en noe større andel med høy husholdsinntekt i indre enn i ytre by.

Tilgang til bil varierer mye mellom byene. I Oslo er det 24 prosent som ikke har bil, i Bergen 18 prosent og i Trondheim 13 prosent. Av de som bor i de indre bydeler er 28 prosent uten bil, bare 9 prosent i de ytre bydeler. Forskjellene er store i alle byene. I Oslo er andelene henholdsvis 36 prosent (indre bydeler) og 13 prosent (ytre bydeler), i Bergen 27 prosent og 10 prosent og i Trondheim 21 prosent og 6 prosent.

Byidealer

I løpet av det siste århundre er det grovt sett tre hovedretninger som har gjort seg gjeldende innenfor by- og boligplanlegging: *hagebyideologien*, *funksjonalismen* og *naboskapsprinsippet*. I de senere årene, med økende mangel på tomtearealer i de større byene, har fortetting og høyere utnyttning av ledige arealer blitt stadig mer aktuelt. Den tette utbyggingen med funksjonsblanding snarere enn funksjonsdeling, kan betegnes som en form for *neourbanisme*, som en mottrend til funksjonalisme og drabantbyutbygging.

Hagebyidéen var først og fremst framsatt av Ebenezer Howard som ville kombinere de gode sidene ved byen med landlige kvaliteter. Ullevål Hageby i Oslo er bygd ut etter dette prinsippet.

Funksjonalismens formål var å gi folk gode, sunne og enkle boliger, renset for all ornamentikk og overflødige utsmykninger. Den funksjonelle arkitekturen la vekt på industrisamfunnets krav om rasjonalitet.

Naboskapsprinsippet tok utgangspunkt i landsbyen som ideal. Lewis Mumford var en av ideologene bak dette planleggingsprinsippet. Han framhevet det lokale fellesskapet i små enheter som svar på det han oppfattet som storbyenes anonymitet og destruktivitet.

Neourbanismen kan sies å være en kontrast til og en reaksjon på funksjonsdeling og "the urban sprawl". Materielt sett er det, som nevnt, et behov for å utnytte tome grunn på en mer effektiv og økonomisk måte, økologisk sett vil en konsentrasjon kunne gi besparelser i bruk av motoriserte transportmidler, især bilbruk. Ideologisk spiller dette utbyggingsprinsippet på urbane kvaliteter med interesse for kulturelle aspekter ved bylivet og bruk av det offentlige rom.

I vår undersøkelse fra Oslo, Bergen og Trondheim ble respondentene bedt om å ta stilling til hvor viktige de anså en rekke forskjellige egenskaper ved et byområde for å være. Disse er gruppert i fire kategorier, som til en viss grad kan assosieres til de fire planleggingsprinsippene som er omtalt over.

Hagebyidealet

Hagebyidealet består i undersøkelsen av at det finnes parker og grøntområder, kort veg til større uberørte friluftsområder, vakre omgivelser, gater og bebyggelse og rolige og fredelige omgivelser. Dette er egenskaper ved byområder det er ganske stor enighet om er viktige. Hagebyidealet målbæres først og fremst av den eldste kohorten, og særlig av kvinnene. Det har også tilslutning i den tradisjonelle kjernefamilien, mens enslige med barn ikke legger spesiell vekt på slike egenskaper ved boligområdet og byen.

”Funksjonalismen” - privatlivets fred med bil

Indikatorerne på funksjonalismen eller privatlivets fred med bil består av egenskapene lett å komme fram med bil, gode parkeringsmuligheter, lite innsyn, skjermet fra naboer og hage/uteplass med direkte adgang fra bolig.

Dette er egenskaper som i første rekke bosatte i de ytre bydelene setter pris på. Det er eldre personer med lav utdanning som legger størst vekt på at det skal være lett å komme fram med bil, men også kvinner mer enn menn og par med barn mer enn enslige mener at dette er viktig for et godt boområde. Det er i hovedsak de samme gruppene som er opptatt av at det skal være gode parkeringsmuligheter. Her har kjønn mindre betydning, men inntekt har en viss innvirkning. Oppfatningen øker med stigende inntekt.

Eldre, folk med lav utdanning og kvinner er de som synes det er mest viktig å være skjermet fra naboer. Det gjelder også for ønsket om hage eller uteplass. Dette er en kvalitet som barnefamilier også verdsetter.

Naboskapsprinsippet - hensyn til barn

Naboskapsprinsippet eller hensyn til barn innebærer at det er kort veg til skole, barnehage, lekeplasser i nærheten, idrettsplasser i nærheten og at det er trygt for barn å leke ute.

Tilhørighet til en barnefamilie er mest avgjørende for om man vektlegger disse forholdene, og kvinner gjør det mer enn menn. Lavinntektsgrupper er mer opptatt av disse forholdene enn de med høy inntekt. Dette kan ha sammenheng med at de med høy inntekt bor bedre, de har flere biler og dermed bedre muligheter til å komme seg rundt. Avstander til gjøremål spiller mindre rolle i de tilfellene der man alltid har tilgang til bil. Bosatte i de ytre bydelene er mer opptatt av disse kvalitetene enn bosatte i indre bydeler.

Den nye urbanismen

Denne dimensjonen består av kort veg til arbeid, nærhet til kafeer og restauranter, kort veg til kino og teater, variert tilbud og kort veg til butikker og service. Det dreier seg om å ha god tilgjengelighet til det vi kan kalle urbane kvaliteter i tillegg til arbeidet.

Felles for alle faktorene er at de verdsettes mer av de som er bosatte i de indre bydelene enn av de som bor i de ytre områdene, og av kvinner mer enn menn.

Analysen viser at dette byidealet ikke er entydig knyttet til alder. Når det gjelder kulturelle aktiviteter er ikke alder viktig. Nærhet til kafeer og restauranter har større betydning for de to yngste kohortene, mens de eldste setter større pris på kort avstand til butikker og service.

Bostedspreferanser

I denne undersøkelsen spørres det om grunner til å velge bolig og bosted på tilflyttingsstedet. Det er to hovedgrupper av bostedspreferanser som kommer fram. Den ene gruppen kan koples til *urbane kvaliteter, urbanisme*, og den andre til *naboskap og forhold for barn*; en kombinasjon av hagebyidealet og naboskapsidealet.

Gjennomgående for de ”urbane forholdene”, som er presentert her, er at de oftest vektlegges av beboere i indre bydeler. Selv når det er kontrollert for bosted (og de andre variablene i analysene), er det også slik at kvinner mer enn menn gir uttrykk for disse preferansene. Folk med høy utdanning legger vekt på å kunne sykle til daglige gjøremål, bo nær sentrum og ha et variert tilbud av kultur og underholdning.

Det å ønske seg en sentralt beliggende bolig er ikke noe som spesifikt kan knyttes til de yngre generasjonene, alder betyr lite. Høyt utdannede kvinner bosatt i indre bydeler, til dels med god inntekt, er den gruppen som vektlegger de karakteristiske sidene ved *urbanisme* mest.

Bosatte i de ytre bydelene skiller seg fra de som bor i de indre bydelene ved at de legger større vekt på at det skal være trygt for barn, at det skal være kort veg til barnehage og at området skal være skjermet for trafikk, støy og forurensningsplager.

Når det gjelder godt kollektivtilbud som flyttemotiv, er det heller forskjellen mellom byene enn mellom bydelene som er iøynefallende. Oslobeboerne skiller seg ut. Omtrent en tredel av dem hevder at et godt kollektivtilbud var svært viktig for valg av bosted, og dette gjelder bosatte både i indre og ytre bydeler. Til sammenlikning er andelen i Bergen og Trondheim ca en femdel uansett hvor folk bor. Kollektivtilbud, trafikkskjerming og miljøplager fra trafikken er faktorer som oftere nevnes av den eldste kohorten enn av de yngre. Hensynet til barn og det fysiske miljøet i området vektlegges naturlig nok oftest av de som har barn, og oftere av kvinner enn av menn.

Analysene viser at utdanning har en stor betydning for vektlegging av urbane kvaliteter ved valg av bosted. Den kulturelle kapital, uttrykt gjennom utdanning, har større betydning for at en ønsker å bo sentralt enn den økonomiske kapital. Høy utdanning har ofte sammenheng med større krav til innhold både i arbeid og fritid. De sentrale områdene i byene gir mulighet til rikere variasjon i aktivitetsmuligheter og en reduksjon i tid brukt på reiser ved at tilgjengeligheten øker. Med et stigende utdanningsnivå i befolkningen vil de urbane kvalitetene antakelig få større betydning i tiden framover.

Aktivitetsmønstre

I forhold til bosted i byen kan vi snakke om tre forskjellige typer av aktiviteter; de som er *felles for byen som helhet*, de som er *typiske for de ytre bydelene* og de som forekommer oftest i de *indre bydelene*.

Den gruppen aktiviteter som foregår *uavhengig av bosted* i byen er kurs, musikk og hobbyvirksomhet, innendørs trening, besøk av slekt og venner og deltakelse som tilskuer på sportsstevner og liknende. Kurs, musikk og hobbyvirksomhet er mest vanlig blant folk med høy utdanning. Innendørs trening, bruk av helsestudio og likende er en aktivitet som er mer typisk for kvinner enn for menn, mest vanlig i Oslo, blant de to yngste kohortene, i grupper med middels eller høy utdanning og blant enslige eller par uten barn. Denne aktiviteten øker med inntekt.

Også besøk hos slekt og venner er mer vanlig blant kvinner og blant de yngre kohortene, og økende inntekt har også en viss betydning her.

Å se på fotballkamp og andre sportsbegivenheter er en aktivitet som er mer typisk for menn enn for kvinner. Det er yngre folk, personer med middels utdanning, og de som tilhører barnefamilier som er mest aktive. Vi ser også at det er mer vanlig i Trondheim enn det er i Oslo (som kanskje er en gjenspeiling av kvaliteten på fotballagene i de to byene). Bortsett fra trening i helsestudio, som har en individuell orientering, er dette aktiviteter som enten har lange tradisjoner, som kor- og korpsdeltakelse, eller de er knyttet til kollektive opplevelser, som det å gå på fotballkamp eller på besøk til slekt og venner.

Det samme kan man si om de to aktivitetene som er typiske for bosatte i *de ytre bydelene*, forenings- og organisasjonsvirksomhet og friluftsliv. Møtevirksomhet i organisasjoner og lag har en klar kollektiv orientering i motsetning til mer individuelle aktiviteter. Det er den eldste kohorten, 60 – 65 år, som er mest aktiv i organisasjoner, foreninger og lag. Folk med høy utdanning og de som tilhører barnefamilier deltar mer i slik virksomhet enn de med lavere utdanning og enslige eller par uten barn. Friluftsliv og markaturer har lange tradisjoner i Norge. I dette utvalget er slik turaktivitet mer vanlig i Bergen og Trondheim enn i Oslo, og både utdanning og inntekt øker sannsynligheten for friluftsliv. Denne typen sportslig aktivitet er vanligere blant de to yngste kohortene enn blant de eldste.

Den gruppen av aktiviteter som er knyttet til *indre bydeler* er besøk på kulturinstitusjoner som kino, teater, konsert eller opera, det er kafé- og restaurantbesøk samt turer i parker og nærområder. "Aktivitetsprofilen" til bosatte i de indre bydelene er mer preget av individuelt orienterte aktiviteter enn hva den er for bosatte i de ytre bydelene. Når det gjelder kultur og underholdning er bosatte i Trondheim mer aktive enn i de to andre byene.

For alle disse aktivitetene er det kvinner som har det høyeste aktivitetsnivået. Det er de som besøker både kultur- og underholdningsinstitusjonene mest. De går også oftere tur i parkene og nærområdene enn hva menn gjør. Folk med høy utdanning er mer aktive på alle tre områdene enn de med lav utdanning. Det samme gjelder for de yngste kohortene i forhold til de eldste.

Bruker vi aktivitetene som er analysert i dette avsnittet som indikatorer på livsstil, ser vi at det er kombinasjoner av sosiale kjennetegn som kan knyttes til det urbane "sentrumsliv". Karakteristisk for dem som lever bylivet er at de er kvinner, de

befinner seg i de to yngste kohortene, 30-35 år og 45-50 år, de har høy utdanning og er oftest enslige eller lever i parforhold uten barn.

Lokalisering og reisemåte

Beboerne i de indre bydelene foretar i overkant av 70 prosent av sine aktiviteter i de indre bydelene. De er mer "selvforsynte" med "tilbud" enn det bosatte i de ytre bydelene er. Der foregår nærmere halvparten av aktivitetene i andre områder enn i de ytre delene, selv om disse er betraktelig større i utstrekning enn de indre bydelene.

I følge beboerne i de indre bydelene er det viktigste motivet for å bosette seg der, at de kan gå og sykle til de daglige gjøremålene. Analysene viser at de handler i overensstemmelse med dette utsagnet. Bosatte i indre by går til mer enn halvparten av sine aktiviteter. Tilsvarende er det ikke mer enn ca en fjerdedel av de som bor i ytre bydeler som gjør det samme. Denne delen av befolkningen bruker bilen i mye større utstrekning, til ca halvparten av sine aktiviteter. Dette er de viktigste forskjellene på de to beboergruppene. Forskjellene på sykkel- og kollektivbruk er små, det sykles mer i de indre bydeler mens bosatte i de ytre deler bruker kollektivtilbudet i noe større utstrekning.

Hytteliv

En viktig del av den norske fritidstradisjonen er hyttelivet. Levekårsundersøkelsen fra 1995 viser at så mange som 28 prosent av den norske befolkningen eier eller disponerer hytte eller fritidshus. I vårt spesielle utvalg er det godt og vel halvparten som eier eller disponerer hytte. Det er svært liten forskjell mellom de som bor i henholdsvis indre og ytre bydeler. Avstanden til hytta er omtrent 20 mil, litt lengre for de som bor i de indre områdene. Omfanget i bruk av hytta er også ganske lik. En tredjedel sier at de bruker den flere ganger i måneden. Under en femdel bruker den sjeldnere enn en gang i halvåret. Bil er en forutsetning for hyttelivet. De aller fleste kjører bil for å komme på hytta, både de som bor i de indre bydeler og de som bor i de ytre delene av byene.

Den typiske *hytteeier* er fra Trondheim, lever i parforhold, er i alderen 60-65 år, er eier av en virksomhet eller har et "fritt" yrke og vedkommende har gjerne høy inntekt. Den ivrigste *hyttebrukeren* er også fra Trondheim, er i 60-årsalderen og lever i et parforhold. Inntekt har ikke noen betydning for bruken (når man først har hytte), og de hyppigste brukerne kan være både faglærte arbeidere, underordnede funksjonærer og eiere av bedrifter.

Ulike utfordringer i indre og ytre by

Analysene i denne rapporten viser at attraksjonen ved å bo sentralt har positive trafikk- og miljøkonsekvenser. Tidligere har det vært slik at folk har flyttet ut av de sentrale byområdene når de har fått barn. Med en bedring av bo- og miljøforholdene i sentrale byområder, har de blitt mer attraktive, også for barnefamilier, selv om tiltak trengs.

Denne undersøkelsen har vist at yngre, høyt utdannede kvinner er de som setter størst pris på de urbane kvalitetene, som korte avstander, god tilgjengelighet til daglige gjøremål og muligheten for å organisere hverdagslivet uten bil. For å få dem til å bli boende, også når de får barn, må områdene gi gode oppvekstvilkår, både når det gjelder barnehage/skole og fritidsaktiviteter.

På den andre siden viser undersøkelsen at bosatte i de ytre bydelen mangler lokale "urbane" tilbud og andre tilbud som omfatter daglige gjøremål. De må i større grad enn bosatte i de indre delene reise ut av sine nabolag, og delvis langt for å gjennomføre sine daglige aktiviteter. Mer enn halvparten av reisene gjøre med bil. Denne bilbruken skaper miljøproblemer for store deler av byen. Å gjøre disse områdene mer "komplette", vil kunne forenkle organisering av hverdagslivet for befolkningen og redusere den omfattende bilbruken blant bosatte i de ytre byområdene.